CARTHA

Årsskrift for Østfyns Museer 2015/2016
Redigeret af Kurt Risskov Sørensen

Udgivet af Østfyns Museer 2016

Langø – fortid, nutid, fremtid

AF NIELS ULRIK KAMPMANN HANSEN

Langø er i dag en del af Hindsholms karakteristiske landskab, men var tidligere en selvstændig ø. Her beskrives Langøs spændende geografi og kulturhistorie i overskrifter fra Chr. Richardts "Vort Land" fra 1889, som forfatteren selv ligefrem kaldte et geografisk digt.

Stednavnet Langø findes mange steder i Danmark. Der findes to småøer omkring Orø i Isefjord, en inddæmmet ø nær Bogense, en dæmningsforbundet ø i Lindelse nor på Langeland, en nyopdukket ø øst for Marstal på Ærø, en landfast ø i Nakskov fjord og en landfast ø på Falster nord for Bøtø. Alle disse øer hedder Langø, men denne artikel vil handle om den nu landfaste Langø, der ligger vest for Hindsholmhalvøen nord for Kerteminde.

"Venner, ser på Danmarks kort"

Når man ser på Hindsholms landskaber på kortet, så fremgår det klart, at de er unikke. De adskiller sig markant fra de øvrige fynske landskabsformer på grund af de aflange morænebakker, der er orienteret SSØ-NNV. De er dannet i Storebæltsgletsjerens randområde som såkaldte drumlins eller drumlinoide bakker.

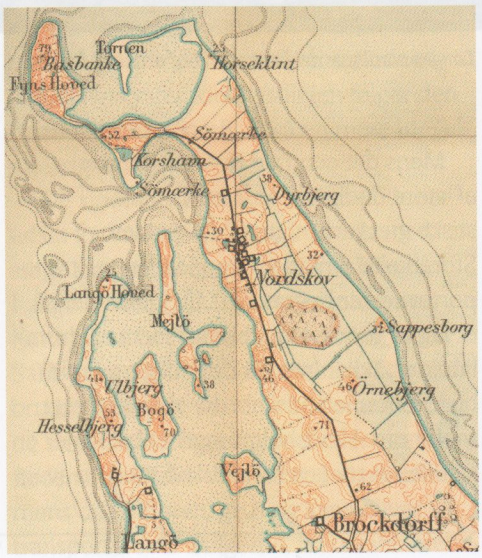

Udsnit af Atlasbladet Fyns Hoved fra 1903. Oprindelig målestok er 1:40.000. Højderne er i fod, da metersystemet først blev indført 1907. Bemærk, at disse foreløbige atlasblade har en bebyggelsessignatur, der er overdrevet i forhold til målestokken. De enkelte drumlins opfattes som bjerge, og de har ofte egenavne.

Langøs nordligste del fotograferet af artiklens forfatter.

Mens det centrale Fyn var dækket af store dødismasser, blev den plastiske gletsjeris tvunget op gennem Storebæltslavningen. Da gletcherens transportevne var begrænset, aflejredes der så et lag af morænemateriale i form af drumlinoide bakker ovenpå det tidligere flade bundmorænelandskab, der skråner svagt mod nord. Hindsholms landskabsformer er således et toetagers landskab med en svagt bølget bundmoræne nederst og flere rækker af drumlins ovenpå dette.

På Langø kan man tydeligt erkende 14 drumlins. De har alle egennavne, og de hedder nævnt fra nord: Langø Hoved, Lille Knøs, Store Knøs, Lille Klint, Store Klint, Egehoved, Uglebjerg, Hesselbjerg, Basbjerg, Havrebjerg, Stenbjerg, Højbjerg, Myrbjerg og Øksnebjerg. Den højeste drumlin, Havrebjerg, er blot hævet 23 meter over

Drumlins. Drumlins er aflange morænebakker, der er dannet under en langsomt fremadskridende gletsjerfront. De er udtværede i isens bevægelsesretning. På Hindsholm er de formet af Storebæltsgletsjerens vestlige flanke. Drumlins ligner hvalrygge, og der findes flere eksempler på drumliniserede landskaber i Danmark bl. a. på Reersø og ved Korsør, men den største drumlinsværm i Danmark findes på Hindsholm.

Udligningskyst. Morænemateriale består af blandede løse sedimenter, der efter erosion transporteres af brændingsbølger og senere aflejres. De største sten bliver liggende, mens sand, grus og ral flyttes med kyststrømmen, og de letteste fraktioner synker til bunds, så de kan ikke genfindes som marine aflejringer på land. Klinter og pynter er steder med store sten på stranden, der således eroderes langsommere end bugterne med svagere stenfri sedimenter som sandstrande. En moden udligningskyst findes ved højenergikyster som Jyllands vestkyst, mens stadier frem mod en sådan findes i de indre danske farvande. Bemærk at Mejløs nordlige del, der står med friske, nyeroderede skrænter, er helt retlinet. Bemærk også, at Vejløs vestvendte kyst er nærlig retlinet, man kan forestille sig, at dengang Langøs drumlins ikke var dragforbundne, har der været en passage for større bølger.

havet, men på baggrund af det flade landskab syner sådanne stejle bakker af noget. På Havrebjerg findes der en trigonometrisk station, der blev brugt ved trianguleringen til opmålingen af det første målebordsblad fra 1863.

I fastlandstiden fra 11.000 til 8.000 år f. Kr. henlå landskabet som en flad slette med rækker af drumlins. Isens totale afsmeltning bevirkede en stigning i havets niveau (litorinahavstigningen) for omkring 6.000 til 4.000 år f. Kr., således at de laveste, nordligste dele af Hindsholm druknede og blev til et øhav, hvor enkelte drumlins ragede op som øer. Ved den efterfølgende landhævning på under 1 mm om året blev mange af øerne atter landfaste med Hindsholm, idet kystprocesserne sammensvejsede dem ved drag. Samlet har landhævningen været 1,5 meter på denne lokalitet.

Naturlandskabet ligger stadigvæk uberørt i den nordligste del, mens der længere sydpå findes store inddæmninger (Schelenborg Enge eller Noret). Store dele af landskabet er hævet litorinahavbund, mens bølger og kyststrømme stadigvæk arbejder videre med landskabsudformningen.

"...disse vige, disse kyster, krumme lige"

Hindsholm, Langø og øerne i Lillestranden har kystlinjer, der viser mange former, stadier og dimensioner i kystudviklingen. Geomorfologen Axel Schou har hævdet, at det nordlige Hindsholm er det bedste sted i Danmark at studere kystformer. Brændingsbølgerne omformer kysten, de eroderer, transporterer og aflejrer noget af materialet i odder og drag.

Langøs vestkyst og Hindsholms østkyst er modne udligningskyster, hvor stenede fremspring (typisk delvist eroderede drumlins) veksler med bugter med sandstrand. Kysten er "guirlandeformet", mens tilsvarende Lillestrandens kyster er umodne udligningskyster, idet kystlinjen følger den oprindelige topografi, altså en mere uregelmæssig kystlinje.

De sider af morænelandskabet, der er udsat for kraftige bølgeangreb står med stejle klinter. Eksempler er Fyns Hoved, Langø Hoved og Mejløs nordspids mod Kattegat samt Horseklint, Dyrbjerg og Sabbesborg Klint mod Storebælt. Det nedbrudte materiale sorteres af bølgerne, idet de store blokke ligger spredt over strandfladen og således vidner om bølgekraften, mens de små sten, grus og sand bliver transporteret af bølgerne, idet materialebevægelsen forgår som en sik-sak-bevægelse, indtil de aflejres som strandvolde, krumodder eller drag.

Langø Hoved er et eksempel på et krumoddekompleks, hvor materialet fra

Krumodder. Krumodder ses mange steder i Danmark, både som storformer og i mindre format. Typisk vil der være flere krumodder uden på hinanden, dette kaldes et krumoddekompleks, hvor der er malurtbevoksede strandenge imellem. Krumodder opstår, når kyststrømmen aflejrer grus og sand i læ af en bakkeknold. En krumodde ligner en bispestav eller et bregneblad, der er ved at folde sig ud. Tornen er en stor krumodde dannet af vinde østfra, mens Korshavns naturlige læmole er dannet af vestenvinde. Mindre krumodder ses øst for Langø Hoved og Mejlø Hoved.

Drag. Drag er smalle landtanger, der forbinder moræneøer med andre øer eller med et fastland. På fynsk taler man om drej, mens den internationale term er en tombolo. Den mest kendte af disse er Monte Argentario nord for Rom i det Tyrrenske hav, mens danske eksempler er Avernakø, Drejø, Æbeløholm og Halsen syd for Fyns Hoved.

Langøs vestvendte kyster pålejres øst for selve Langø Hoved. Langø Hoved og Egehoved er begge drumlins, og mellem dem findes en strandvold, der er stabiliseret af to svage drumlinrester, nemlig Store og Lille Knøs. Strandvolde, der forbinder moræneøer, kaldes drag, mens der ved moræneknoldenes ender dannes krumodder. Under bevægelsen slibes stenene runde, og grus- og sandpartiklerne bliver mindre. Lerpartiklerne opslemmes i havvandet og føres ud på større dybder, hvor de så aflejres som lagdelt ler.

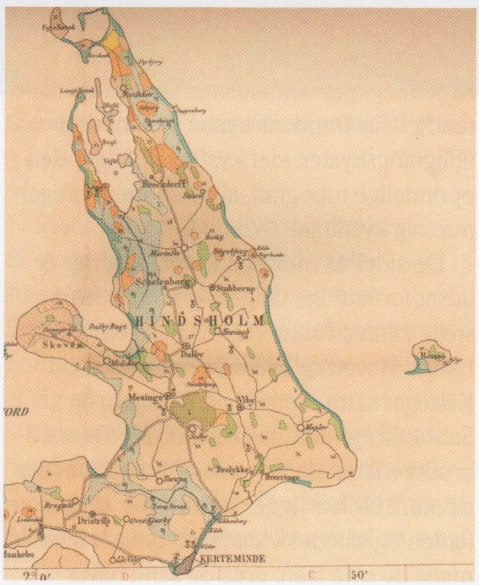

I 1897 foretog geologerne N. V. Ussing og V. Madsen en geologisk kortlægning af kortbladet Hindsholm. Den blå signatur er strandvolde, den citrongule er flyvesand, mens lergule og brune farver er istidsdannelser. Den blåprikkede signatur er hævet havbund eller inddæmninger. Udsnit af Geologisk kort over Danmark. Kortbladet Hindsholm. GGU 1. række nr. 2. 1897.

Langøs vestkyst består skiftevis af moræneklinter afvekslende med hævet havbund, der stedvis er forstærket med strandvolde. Langøs østkyst ud mod Lillestrand består af strandenge, der højst har en lille skrænt på 20 cm højde. Her kan der ikke opstå bølger, der har en erosiv virkning.

"...klint og kyst er skør og lav"

Orkanen Bodil raserede 4.-7. december 2013 store dele af Danmark. Det var en stormflod, hvor store vindstyrker fra vest og ekstraordinært højvande udsatte især de vestvendte kyster for erosion, og orkanen stuvede vand ind i fjorde og bælter. Allerede 5. december lukkede Banedanmark for al togtrafik, og mange af vore større bilbroer var lukkede i flere dage.

På længere sigt gik det dog værst ud

over de indre farvande i den nordlige del af Fyn og Sjælland, hvor nogle steder udsattes for en voldsom erosion, der ændrede landskabet for altid. Siden litorinahavet stod højest, har landet hævet sig mere end en eventuel havstigning; men der er noget, der tyder på at landhævningen er stoppet i de senere år, samtidig med at bølgeerosionen er blevet kraftigere.

Landskabsformernes mangfoldighed er derfor et udtryk for det meget varierende sammenspil mellem de oprindelige former, der er dannet under istiden, og de formende kræfter, der er dannet ved brændingsbølgerne, landhævningen og også af stræbsomme mennesker, der bygger diger, kystværn og høfder for at beskytte deres jord eller indvinde nyt land.

Langøs vestkyst har længe været under nederodering, store dele af de gamle strandvoldssystemer er sikrede mod stormflod i form af højvande og kraftige vestenvinde, men stormen Bodil gav især Langø Hoved et knæk, som peger mod, at denne drumlins dage snart er talte. Hvad sker der så?

Lillestranden og dens øer

Lillestranden er en åben fjord med et areal på omkring 8 km^2. Her ligger tre store og tre små øer, der hver for sig har et forskelligt præg. Fælles for dem er dog, at morænekernen de fleste steder er omgivet af marint forland (hævet havbund), dog er nordenden af Mejlø præget af erosion på den del, der vender mod vest, og hvor lævirkningen fra Langø Hoved ophører. Her er der en levende, lergul klint uden et marint forland.

Øerne er dækket af overdrevsvegetation med mange plantearter. På skrænterne findes kratbevoksninger, mens toppene og de marine flader er uden kratbevoksning, idet de to største øer frem til sommeren 2014 har været afgræsset af kvæg, der i de seneste år er afløst af får. Enø og Vejlø Kalv har en næsten urskovsagtig vegetation.

Den største af øerne er Mejlø med et areal på omkring 39 ha og med en samlet kystlinje på 5 km. Den består af fem drumlins, der er dragforbundne, heraf ligger de fire vestlige i forlængelse af hinanden, mens den femte, som tidligere kaldtes for Esø, ligger lidt øst for de øvrige. Mejlø har en åben kratvegetation, og øen blev vildtreservat i 1978 med totalt adgangsforbud i fuglenes yngletid. Efter at græsningen er ophørt er det nødvendigt at sørge for at slå græsset, da øen ellers ville springe i skov over en kortere årrække.

Den næststørste ø er Bogø på 35 ha, og den udgøres af seks drumlins, der ligger i to rækker med mellemliggende småsøer, øen er næsten skovløs. På Bogø har der i mange år græsset kvier om sommeren, de svømmede over til øerne omkring 1. maj og blev hentet hjem til staldene om efteråret, men malkekøer er nu sjældne på Hindsholm. I en periode blev der så indført vestjyske kvier til øerne, men herefter blev det fårene, der fik jobbet som landskabsplejere. I en kortere periode har der været dyrket korn på nogle små plane områder på Bogø. Selvbinder og plov blev sejlet over til øen, mens hestene svømmede ved siden af.

Den tredjestørste ø er Vejlø på 14 ha, og denne har været opdyrket i lang tid. I mange år kørte man ud til øen ad en ebbevej, men i 1983 fik en øen en egentlig vej, og den opfattes således ikke mere som en ø. Vestkysten er stejl og kratklædt, her har bølgekraften tidligere været i stand til at udligne kysten, selv om det fri stræk til Langø blot er en km.

De mindre øer Enø, Vejlø Kalv og Ægø (tidligere kaldet Ægholm) er alle under 1

I Erik Pontoppidans værk "Den Danske Atlas" Tomus III fra 1767 optræder et kort over Fyn. Her er et udsnit af dette. Man kan se, at Langø klart opfattes som en ø, mens Bogensø er landfast med Hindsholm, denne er fejlagtigt blevet drejet mod vest. Navnestoffet på Hindsholm er stort set uændret frem til nutiden.

ha. Mens Enø har et tjørnekrat, så er Vejlø Kalv dækket af en artsrig naturskov, der har mange sjældne planter. Ægøs vegetation forsvandt, da der kom skarver til øen, og den består kun af marint forland. Mellem Mejlø og Vejlø findes resterne af en næsten helt borteroderet drumlin. Det er blot de store sten, der vidner om dens eksistens.

I Erik Pontoppidans "Den Danske Atlas" fra 1767 står øerne omtalt: *"Nogle smaa Øer og Græsholme omkring ved Hindsholmen vil jeg nævne, da de fleste sorterer under Baroniet Skeelsborg. Saasom Lungøe med 5 Bøndergårde og tvende huse, Bogensøe med 3 Gaarde og nogen Skov af Eeg, Bøg og Hassel samt mange Frugttræer, som give Beboerne stor Fordel. Melløe og Bogøe bruges alene til Stutterie og Fædrift. Veiløe kan undertiden besaaes efter nogle Aars Hvile. Derhos Veiløekalv, som have steenagtig Grund, hvis Overdeel dog giver vilde Asparges og megen Liljekonval af sig".*

Mon ikke øerne altid har været brugt til ægindsamling og jagt på fuglevildt? Adgangsforholdene til øerne er svære at kontrollere, da der er mange turister især fra Korshavn, der kan sejle dertil. Nu er der fuglereservat på Mejlø og Enø, men det er ikke alle, der respekterer skiltningen.

Langø og Lillestranden i jægerstenalderen

I den sydlige del af Langø i læ under Øksnebjerg findes rester af en stor køkkenmødding fra jægerstenalderen. På de lange kyststrækninger har det været muligt at fiske, samle muslinger og skyde fugle og sæler, alt dette har været et paradis for datidens mennesker, idet der hele året har været et stabilt næringsgrundlag.

Man finder på dette sted en boplads, hvor de metertykke lag af østersskaller fortæller, at stenaldermenneskene har kunnet leve her. Affaldet har de blot kastet fra sig, og man kan let forestille sig, hvordan disse skaldynger må have lugtet om sommeren. Køkkenmøddingen blev udgravet i årene 1926-27 af arkæologer som apoteker Helweg-Mikkelsen (det er ham med Ladbyskibet) og H. C. Broholm fra Nationalmuseet; der fandtes ved samme lejlighed mange flinteredskaber.

Mejlø-båden blev fundet af dykkere nogle 100 meter nord for Mejlø på flere meter vand i 1987. Den blev hævet i 2006, og den er nu under konservering. Båden er lidt over 4 meter lang og ½ meter bred, den er lavet af lindetræ, der er udhulet med brug af økser. Ved hjælp af den dendrokronologiske metode (årringsbestemmelse) har det

været muligt at datere båden til 5.200 år før Kristus, dvs. at der er over 7000 år gammel. Sammen med båden fandt man flintredskaber i form af flere hundrede kærneøkser og mange flækker.

Øerne i Valdemar Sejrs jordebog

Langøs "dåbsattest" er Kong Valdemar Sejrs jordebog fra 1231. I denne ejerliste foretager kongen en rejse rundt langs kysterne og opremser øernes navne. Efter listen over de store øer *"Hec sunt nomina insularum"* kommer de små øer: *"Item Insule Minores"*. Efter Æblæø og Wigælsø nævnes Mældø, Thornø (det er enten Tornø i Odense Fjord eller Tornen ved Fyns Hoved, som dengang muligvis endnu var en ø før dragdannelsen), Bokø (Bogø) og Lang, derefter nævnes Due insule iuxta Akærnæs, det er to øer ved Agernæs (Storø og Lilleø) og så Rumsø (Romsø i Storebælt).

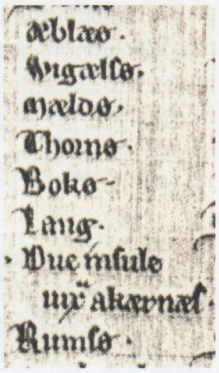

Øernes "dåbsattest" ses her i et udsnit fra Valdemar Sejrs jordebog fra 1231.

Lang er naturligvis Langø, der selvklart får navn efter sin langstrakte facon. Det nuværende navn findes først på Målebordsbladet fra 1863. Geodæterne gjorde tit det, at de satte Ø eller Å bag de gamle navne. Mældø kaldtes endnu i 1700-tallet for Melløe eller Mel Øe, det er nu Mejlø i Lillestrand. Bokø er Bogø sammesteds. Bogensø er ikke nævnt i jordebogen, den optræder først i kilderne i 1483 under navnet Bowennsze, der betyder "Næsset med bøgetræer". Navnestoffet er således omkring 800 år gammelt.

Langø og Bogensø dukker frem som landfaste øer

Midt på Langøs vestkyst findes et materialevandringsnulpunkt. Det er det sted på kysten, hvor erosionsprodukterne hverken vandrer mod nord eller mod syd. Det materiale, der vandrer nordover, danner strandvolde helt op til Langø Hoved, mens det materiale, der vandrer sydover, har lukket de tidligere sunde mellem Langø og Bogensø og mellem Bogensø og Hindsholm. Disse områder ses på kortet som strandvolde med småsøer bagved; sådanne områder kaldes drag (eller drej).

Hvornår "Bogensøsund" er blevet lukket ved kysttransporter er svært at datere, men det er i hvert fald sket, efter at Johannes Meyers kort blev lavet omkring 1640. Det er det første nogenlunde pålidelige kort i stor målestok. Derimod kan lukningen af "Langøsund" dateres ved hjælp af matrikelkortene. Her ses det, at sundet er lukket mellem 1809 og 1852.

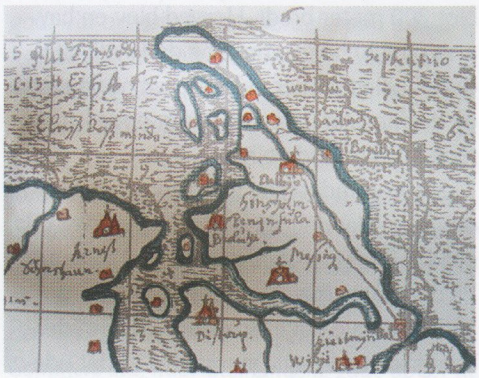

Udsnit af Christian IV's korttegner Johannes Meyers kort over "Det danske Rige". Kortet er opmålt i perioden 1643-1655 (kopi fra Nørlund 1942 bind II kort XLVII). Man ser teksten på kortet: Peninsula (dvs.halvø) Hinsholm, bynavnene Dalby og Mesinge, storgårdene Brolykke og Bøgebjerg. Langø og Bogensø viser bebyggelsessignatur, ligesom der fejlagtigt er angivet bebyggelser på Mejlø og Bogø. Læg mærke til at såvel Bogensø som Langø er opfattet som øer.

Erik Pontoppidans svoger omtaler i "Den Danske Atlas" Tomus VI fra 1774, at Bogensø er en halvø. På Videnskabernes selskabs kort fra 1780 ses det samme, men det er tydeligt at se, at der er ebbeveje fra Hindsholm til både Langø og Bogensø.

Der er således ingen tvivl om, at såvel Langø som Bogensø har været selvstændige øer, der ved kysttransporter er blevet forbundet med drag. På såvel Jens Sørensens kort og Videnskabernes selskabs kort ses det lille sund syd for Langø.

Inddæmninger og forslag til inddæmninger

I begyndelsen af 1800-tallet var der behov for mere dyrkningsjord. Lavtliggende områder under havniveau virkede attraktive på investorer, der så en mulighed for at øge det dyrkbare areal ved inddæmning. På initiativ af baron Juel Brockdorff fra Scheelenborg byggede man i 1817 et dige med en højde på 1,8 meter fra Langø til Egense på Lillestrandens smalleste sted, der her er blot 300 meter bredt. Herved blev en havarm på 250 ha afsnøret, og den sydligste del af Lillestranden mistede sin havkontakt og dermed sin betydning som opvækstområde for marint dyreliv.

Men området blev ikke tørlagt i første omgang, idet den sluse, der blev gravet ud syd for Bogensø, kun virkede ved lavvande. På de ældste (høje) målebordsblade fra 1863 ses hele det inddæmmede område betegnet med engsignatur, dvs. at det udelukkende blev brugt som græsningsland. I 1875 installeredes i den sydlige ende af inddæmningen en vindmotor, som skulle pumpe vandet ud af inddæmningen. I forårssæsonen suppleredes den med en dampmaskine som pumpe, men pumpekapaciteten var stadig utilstrækkelig. Under stormfloderne i 1921 var det tæt på at gå lige så galt, som det gik andre steder, men diget fra Egense til Langø holdt, selv om vandstanden nåede 1,7 meter over dagligt vande.

For at kunne udnytte det inddæmmede område til dyrkning af afgrøder byggede man i 1947 en ny pumpestation. Denne gang var det nordpå, nemlig på dæmningen nær Egense ved dæmningens østlige ende.

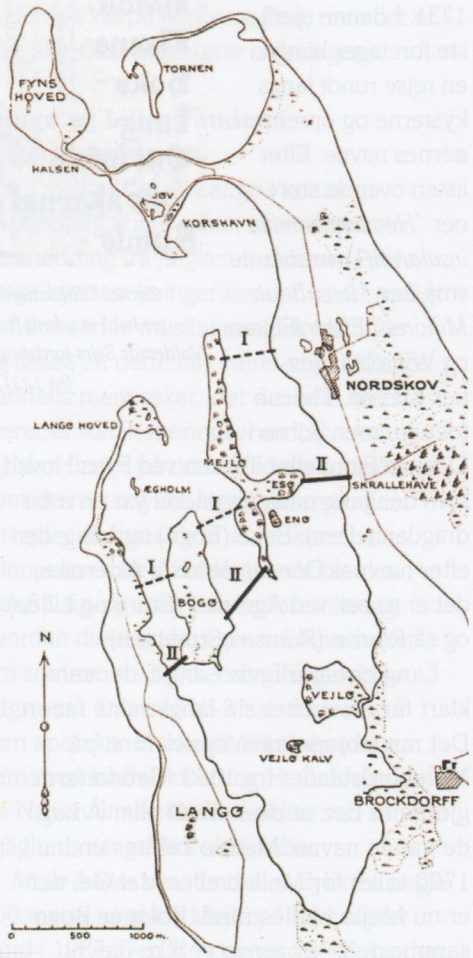

Kort over to forslag til en ikke udført inddæmning af Hindsholm. I angiver det første projekt, mens II er et senere forslag; ingen af disse projekter blev dog gennemført. Figuren er fra A. Mentz: Lillestrand. Tidsskriftet Danmark 1944, side 442-448.

Her blev installeret en elektrisk propelpumpe, og midterkanalen blev uddybet især i den nordlige del, således at området nu blev tørt nok til dyrkning af korn. I 1996 viser 4 cm-kortet, at arealanvendelsen nu totalt er ændret til dyrkning af afgrøder.

Jordhungeren var imidlertid ikke stillet, nye planer kom til, og Hedeselskabet udarbejdede to forslag til nye inddæmninger, men disse kom ikke til udførelse, da det var naturhensynet, der sejrede. Og Bogø og Mejlø fik lov til at eksistere som uopdyrkede øer.

Befolkning og erhverv på Langø

Allerede fra bondestenalderen har der formentlig været en bofast befolkning på Langø og nok også på Bogensø. Matriklen fra 1688 (udgivet af Henrik Petersen i 1928) beretter, at der er seks gårde på Langø, de er på 35,04 tdr. hartkorn og et hus med 0,24 tdr. hartkorn; det dyrkede land udgør 123,1 tønde land (67,5 ha). Bogensø har fire gårde hver på 23,14 tdr. hartkorn og et dyrket areal på 102,8 tønde land (56,5 ha).

Hele Stubberup sogn var domineret af kvægavl, mens gårdene på Langø havde deres ager og eng indelukket ved gården. At kvægavl her var vigtigt, ses af, at 58 % af landgilden blev ydet som smør. Langøs gårde har aldrig ligget samlet, og øens form begunstiger jo heller ikke en samling i en landsby, der giver lange transportveje til markerne.

Sogneprotokollen fra Stubberup sogn fra 1831 fortæller om Langø ejerlav, at der nu var fem gårde med det samme hartkorn, nemlig 6 tønder 5 skæpper 0 fjerdingkar og 2½ album; derudover var der to husmænd med en tønde hartkorn og et hus med ¾ album hartkorn. Tilsvarende var Bogensøs tre gårde lidt større, nemlig med 7 tønder hartkorn hver. J. A. Hoffman Bang skriver i 1843, at Langø har et landbrugsareal på 429 tdr. land (236 ha). De fem gårde ligger endnu på den samme lokalitet, og det er nordfra: Klintegård, Basbjerggård, Lundegård, Skovgård og Egelundgård. Gårdene har fået disse navne senere, tidligere blev de betegnet med matrikelnumrene 1-5.

Beskrivelser af Langø i 1700 og 1800-tallet

I det store værk "Den Danske Atlas" af Erik Pontoppidan" fra 1767 står i kapitlet om Fyns Stift og dets naturlige egenskaber følgende: *" En anden ogsaa gavnlig Fiske-Jagt er det, som anstilles ved Baroniet Skeelsborg under den peninsul Hindsholm, hvor undertiden 60 á 70 Stykker af de for Fiskeriet skadelige Sælhunde, paa eengang ødelægges og ligeledes med deres Tran og Skind oprette noget af den tilføjede Skade. Den jagt skal være for Liebhavere heel Behagelig, men også ikke mindre farlig, end Klapjagt på landet, efterdi den udkræver et godt Tal og visse Skytter fordelte paa adskillige Baade, da Byttet undertiden kand være en anseelig Kapital og regnes blandt bemeldte Baronis ikke ringe Herligheder".*

Og han fortsætter: *" Særdeles er her en fordelagtig Fangst af Sælhunde siden Baron Schack Brokdorf, i dette seculi begyndelse, have ladet slaae tvende rader Pæle tvers over deen Rende, som adskille Melløe og Bogøe. Paa den ene af dem ophænges først et Garn om Sommers tiid, naar Sælhundene gaae op for at solbade sig paa den høye Grund, og ey kunne komme videre for Garnet. Siden behænger man ligeledes den anden Rad med et garn, og naar Sælhundene saaledes ere indesluttede, ligesom i et eller to Alens længde. Siden anstille Skytterne paa deres Baade en jagt, som skal være plaisant og tillige fordelagtig, men ikke mindre farlig ved Uforsigtighed, thi da ingen*

Kobberstik fra 1700-tallet, der viser sælfangsten mellem småøerne Bogø og Mejlø.

af disse Dyr kand undflye. Så dræber man i Flæng ofte på en dag 70 Sælhunde og tager af deres Tran saavelsom Skind Vinding. Dog er denne ikke saa stor som af Begyndelsen, maaske fordi de idelige Skud skræmmer Dyrene, af hvilke de fleste Sommere faaes nogle hundrede, men tilforn vel tusende".

Topografen Nikolay Jonge skriver om området i sin chorografiske beskrivelse fra 1777 "*at Stubberup Bye har 5 Gårde og 2 Huse, Martofte Bye har 19 Gårde og 21 Huse, Nordskov by har 7 Gårde og 7 Huse, mens Lung eller Lungø eller Landet (Langø) er en Øe som har 5 Gårde og 2 Huse og Bogensø er en Halvø og har 3 Gårde. Grønlund (Brockdorff) er en Mejergård med Hovedgårdsfrihed af 17 tdr. Hartkorn hvorpå holdes 110 Kiør Under Grønlund ligger de to små Græsøer Veiløe og Veiløekalv. Ved Gården falder et ypperligt Fiskerie af Stranden af alle slags Fiske. Især falder her en profitabel Sælhundejagt eller Fangst; thi når Sælhunde kommer ind, sættes Garn for dem på de tvende rader Pæle, der er nedslagne i den Rende, der adskiller de to Øer Meløe og Bogøe, så at Sælhundene, som går op for at solbade sig på de høje Grunde, ej kan komme ud igen for Garnet. Siden anstifte Skytterne en Sælhundejagt på deres Både. Under baroniet Skeelsborg henhøre adskillige små Øer og Græsholme, henliggende omkring Meløe og Bogøe, hvilken bruges alene til Stutteri og Fædrift; de øvrige er allerede anførte ovenfor; nemlig Bogensø, som har nogen Skov af Eg, Bøg og Hassel; Lunge eller Lungø; Veilæ; Veiløkalv".*

J. P. Trap skriver under Stubberup sogn i sin 1. udgave af "Beskrivelse af Kongeriget Danmark" fra 1857: "*under Sognet hører Øerne Mejlø, Bogø, Vejlø, Vejlø Kalv, Egholm og Halvøer Langø, Esø* (på Mejlø), *Tornen. Ved en Inddæmning, som for nogle Aar siden blev sat fra Egense til Langø, er vundet ca.*

600 tdr. Land, der benyttes til Græsning for Schelenborgs Kreaturer. --- Langø med Skole og Bogensø er ikke egentlig samlede Byer, men visse Distrikter med Gårde og Huse, der benævnes efter deres Beliggenhed på forhenværende Øer".

Også fangst af sælhunde omtales, idet værket citerer Danske Atlas III: *"I forrige Aarhundrede var der en fortræfffelig Sælhundefangst her, navnlig i Renden mellem Mejlø og Bogø"*, men Trap bemærker tillige: *"dog er denne nu ikke så stor som fra Begyndelsen, måske fordi de idelige Skud strasser* (stresser) *Dyrene, af hvilke de fleste Somre fås nogle hundrede, men tilforn vel tusinde"*, og Trap tilføjer lakonisk til sidst: *"Nu er denne Fangst aldeles ophørt"*. Mon ikke det store jagttryk snarere end stress er forklaringen?

Trap 2. udgave fra 1873 blev også redigeret af Trap selv; han gentager det meste fra 1. udgaven og nævner stadigvæk skolen på Langø. Trap 3. udgave fra 1899 blev udgivet efter Traps død, her nævnes atter skolen, men ellers ikke noget nyt.

Folketællingerne fra Langø ejerlav fortæller historie

Der har været afholdt folketællinger i Danmark siden 1787. I de første 53 år var det med uregelmæssige mellemrum, mens det siden stort set er gjort hver 5. år, dog mangler tællingerne fra årene 1865, 1875, 1885 og 1895 fra provinsen. Folketællingerne før 1930 ligger digitalt på Statens Arkiver, og her findes oplysninger om navn, køn, alder, ægteskabsstatus, stilling i husstanden samt erhverv for alle personer; efter 1845 ses der også oplysninger om fødested.

For Langøs vedkommende viser folketællingerne et utroligt konstant forløb, hvor slægtsgårdene følger familierne, mens tjenestefolk (i de tidlige folketællinger kaldet tyende) og husbeboere hyppigere skiftes ud. Folketællingerne er i alle tilfælde skrevet med smuk håndskrift.

I 1787-tællingen kaldes Langø endnu for Lang Øe, og man placerer gårdene i Lang By, selv om de aldrig har ligget samlet. Her er fem gårde og to boelsmænd og i alt 38 beboere, én kaldes fattiglem, og kvinderne bærer alle sammen deres fars navn efterfulgt af datter. Det ses, at Langø leverede en national rytter og en national soldat.

I 1834-tællingen ses det, at husmændene omtales som daglejere, og der er nu flere almisselemmer og et antal plejebørn; en enkelt af de små piger bærer nu et efternavn med sen. Det er navneloven af 1828, der slår igennem, men endnu så sent som i 1906 findes en 90-årig enke ved navn Sidsel Larsdatter, der boede hos sin søn. I 1840-tællingen ses et eksempel i samme familie, hvor den ældste datter på 15 år hedder Karen Hansdatter, mens lillesøster på 10 år hedder Anne Kirstine Jensen (faderen hed Hans Jensen).

Fra 1850-tællingen begynder der at optræde nye erhverv. Der findes en tømrer og en møllerkarl, mens to voksne sønner på folketællingstidspunktet var fraværende i krig. I 1860 optræder der en fisker for første gang, mens der i 1870 optræder en røgter og en arbejdsmand. I 1890 ses avlskarl og bestyrer, mens der for første gang ses en landpost, ordet almisselem er nu erstattet af betegnelsen "under Fattigvæsenet".

Folketællingen fra 1906 virker mangelfuld, idet der blot findes fire gårde og tre huse beboede. I 1911 findes en syerske og to fiskere, mens landbrugets omlægning til øget animalsk produktion i de følgende år giver arbejde til flere fodermestre. I 1834-tællingen optræder skolen for første gang, idet den 26-årige Jacob Rasmussen er flyttet ind i den nyopførte skole. I perio-

Årstal	1787	1801	1834	1840	1845	1850	1855	1860
Beboere	38	46	72	66	64	69	69	58
Gårdejerpar	9	10	10	10	9	9	9	9
Tjenestefolk	17	11	21	15	13	15	10	19
Børn på gårdene	4	15	20	26	25	24	25	14
Aftægt på gå	2	1	0	0	0	0	0	0
Husejerpar	4	4	10	10	10	10	9	8
Husejertj.folk	1	1	1	0	1	2	3	1
Husejerbørn	1	4	10	5	6	7	12	7
Aftægt i huse	0	0	0	0	0	2	1	0
Skolebørn	4	5	21	12	11	8	10	5
Soldater	2	0	0	0	0	2	0	0
Skole	0	0	1	1	1	1	1	1

Folketællinger Langø 1787-1930

den 1840 til 1855 bor her skolelærer Peder Hansen, som i perioden 1860 til 1890 bliver afløst af Andreas Vilhelm Rasmussen. I 1901 er Thue Axelgaard blevet enelærer på Langø; det er et hverv, som han bestrider frem til sin pensionering i 1925. Skolen eksisterede endnu i nogle år som forskole, herefter blev de færre og færre børn undervist først på Martofte skole og senere på Hindsholmskolen.

Turisme og sommerhuse

Tidligere levede de fleste af fleste af Langøs beboere af landbruget, men ændringer i bedriftsstrukturen har gjort, at de mindre selvejerbrug ikke mere er levedygtige. Jorden dyrkes på færre hænder, malkekøerne er for længst væk, og mange af beboerne må nu pendle til arbejdspladser primært i Odense i mindre grad til Kerteminde og Munkebo.

Men Langøs smukke landskaber tiltrækker nu især sommerhusbeboere. Den ringeste overdrevsjord på især Langøs nordlige del blev udstykket til sommerhusgrunde så tidligt som i 1930'erne, men fra 1960'erne har sommerhusene nu bredt sig langs næsten hele Langøs kystlinje mod vest. Senere er de lavtliggende arealer og de hævede strandvolde længere sydpå også blevet hårdt bebyggede med sommerhuse. Der findes således i alt knap 400 sommerhuse på Langø.

På toppen af drumlinbakken Højbjerg blev der i 1930'erne bygget en FDF-hytte, hvor der også kommer mange lejrskoler. I området er der også mange endagsturister, som især besøger kystområderne. Det betyder alt sammen en stigende færdsel, og sammen med lystfiskeri og småbådssejlads har det gjort Langø og Lillestrand til et turistområde.

Langø hoveds udvikling – en prognose

Hvordan ændrer et kystlandskab sig? Da orkanen Bodil drog hærgende hen over landet, satte den sig mange spor på Danmarks kyster. Her er forsøgt at lave en prognose for, hvordan halvøen Langø Hoved vil ændre sig over en årrække. Kystudviklingen er således forsøgt fremskrevet.

1870	1880	1890	1901	1906	1911	1916	1921	1925	1930
68	73	87	61	51	62	66	70	78	54
9	9	10	10	8	10	10	10	10	9
20	24	30	14	15	11	12	10	23	17
12	18	18	15	18	22	18	18	4	0
1	4	4	5	5	1	1	1	1	3
12	10	13	16	6	8	13	17	18	14
0	1	2	1	0	1	2	2	11	0
13	9	7	10	5	9	7	7	10	10
1	0	2	0	4	0	3	1	1	1
9	12	16	6	9	15	12	9	8	5
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	1	1	1	1	1	1	1	0	0

Fremtidens vindklima og ændringer i havets vandspejl kendes naturligvis ikke. Men hvis man ekstrapolerer de seneste års udvikling, så vil Langø Hoved blive helt borteroderet i løbet af få år, og stenene vil ligge tilbage som et rev. Strandvoldene og krumoddekomplekserne i tilknytning hertil vil hurtigt blive eroderet væk, og hele Langø Hoved vil dreje sig østpå "ligesom en dør, der åbner sig". De to drumlinbakker Egehoved og Uglebjerg vil således komme til at fungere som hængsel, og der vil dannes et nyt drag, hvorved Langø og Mejlø bliver landfaste via Bogøs nordspids. Ved denne proces vil også Ægø forsvinde.

Naturen vil således selv ommøblere landskabet til en ny ligevægtssituation. Overskriften fra en artikel i Dansk Naturfredningsforenings Årsskrift 1929/30 hedder: "*Skal Mejlø og Bogø udslettes af de fynsk øers tal?*". Denne tekst får efter min menig en ny aktualitet. Dengang var det inddæmningsprojekter, der truede øerne, men nu er det naturens egne kræfter, der er på spil. Lillestranden vil miste sine to største øer (og Ægø), og navnlig fuglelivet i Lillestranden med naturreservat og adgangsforbud i yngletiden vil lide ubodelig skade.

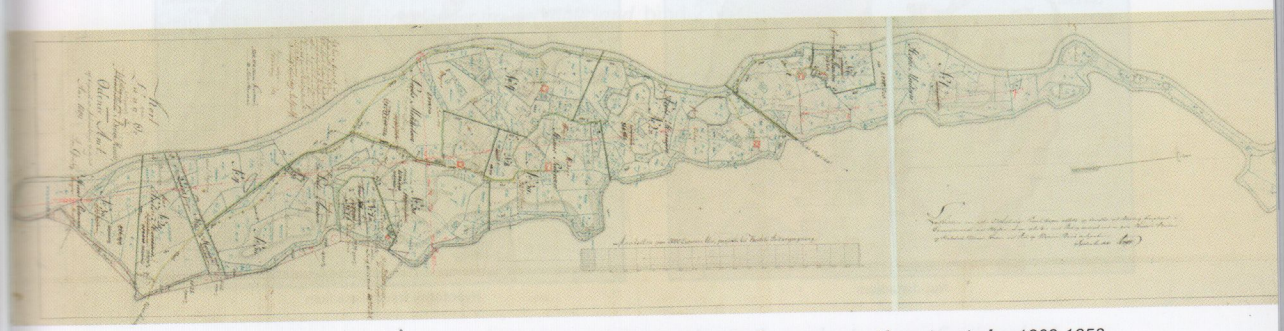

Det ældste matrikelkort over Langø ejerlav. Det er et såkaldt original 1-kort, som var i brug i perioden 1809-1852. Rettelser i ejerforhold er sket ved udstregning. Læg mærke til, at Langø Hoved ikke har krumodder på østsiden.

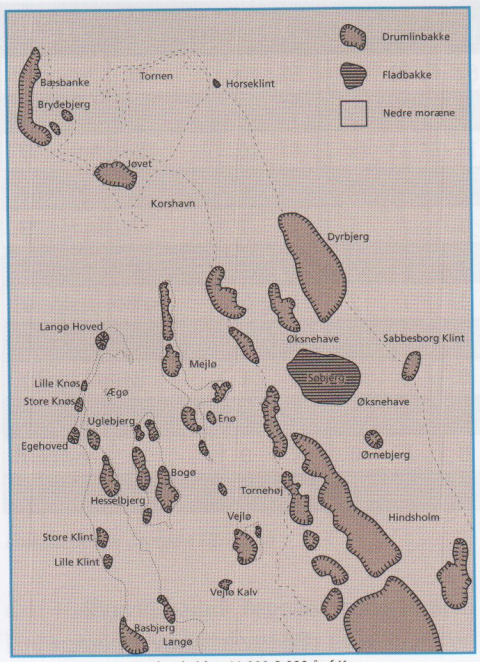

Fastlandstiden 11.000-8.000 år f.Kr.

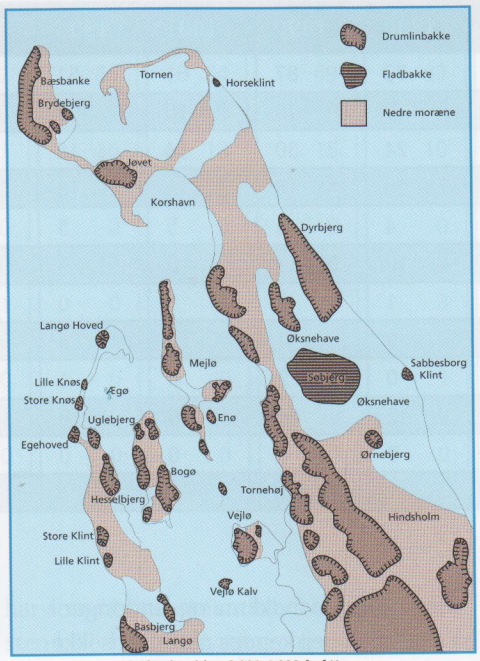

Litorinatiden 6.000-4.000 år f.Kr.

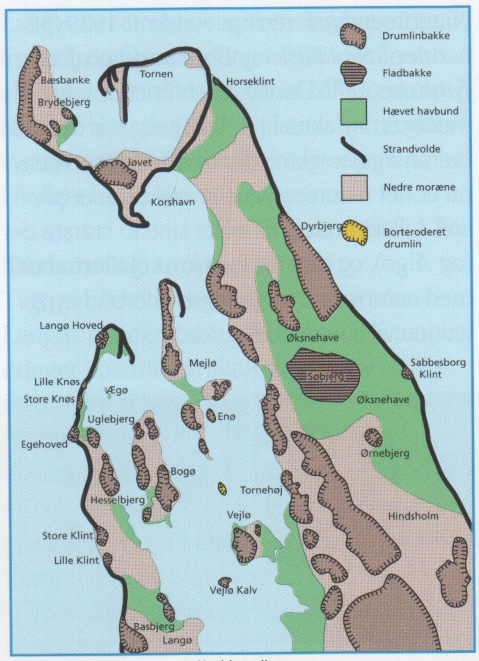

Nutidsstadium

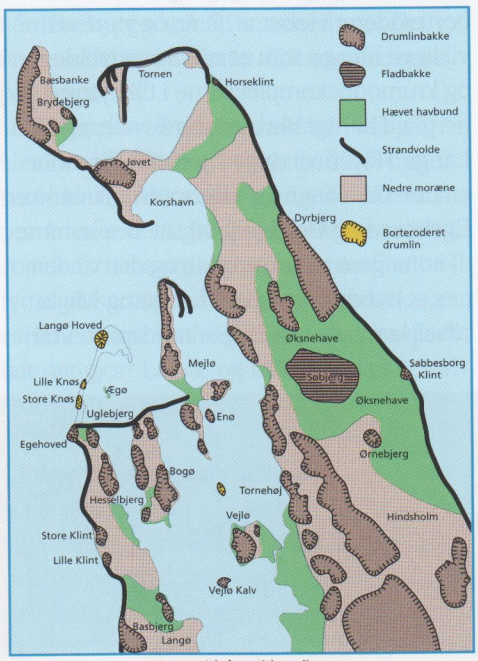

Hypotetisk fremtidsstadium

Fire geomorfologiske kort over den nordligste del af Hindsholm med dele af Lillestrand og Langø. Grundkortet er tegnet ud fra 4 cm-kortene: 1313 I SØ, 1313 II NV og NØ. Det første kort er fra fastlandstiden (senglacialtiden) omkring 11.000 -8.000 år før vor tidsregning; her var havspejlet langt lavere end nu. Det andet kort er fra litorinatiden (atlantisk tid) omkring 6.000-4.000 år før vor tidsregning; her ses resultatet af havstigningen, hvor mange af de Hindsholmske drumlins stod som øer. Det tredje kort er et nutidsstadium, hvor landhævningen siden litorinatiden er på omkring 1 meter. Det fjerde kort er et tænkt fremtidsscenarie efter den totale borterodering af Langø Hoved. Kystlinjen vil fuldstændig ændre form og oddesystemerne til Langø Hoved vil ændre sig til strandvoldssystemer, der vil forbinde øerne Bogø og Mejlø med Langø. Således er tabet af Langø Hoved et eksempel på en ny ligevægtstilstand.

Litteratur

Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas*, Tomus III s. 393-394. 1767.

Nikolay Jonge: *Kongeriget Danmarks Chorografiske Beskrivelse*. 1777.

J. P. Trap: *Beskrivelse af Kongeriget Danmark*. 1. udgave. 1857.

Geologisk kort over Danmark. Kortbladet Hindsholm ved N. V. Ussing og Victor Madsen. GGU 1. række nr. 2. 1897.

Kong Valdemars Jordebog ved Svend Åkjær. 1926-1943.

Henrik Pedersen: *De danske landbrug, Matriklen 1688*. 1928.

Dansk Naturfredningsforenings årsskrift 1929-1930 s. 110-113. Olaf Andersen:" Skal Mejlø og Bogø udslettes af de fynsk øers tal?" – en trussel mod Hindsholmens naturskønhed". 1930.

Dansk Naturfredningsforenings årsskrift 1941-42 s. 12-14 Inddæmning af Lillestrand-Omraadet på Hindsholm. 1942.

A. Mentz: Lillestrand. *Tidsskriftet Danmark 1944* side 442-448. 1944.

Topografisk Atlas Danmark. Opslag 42. Det nordlige Hindsholm – Et drumlin-arkipel (med Målebordsblad fra 1960). 1976

Dansk Stednavne Leksikon, Fyn med omliggende øer. 1983

Geografisk Orientering 1989 nr. 1 siderne 19-26. 1989

Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder. 1996

Morten Stenak: *De inddæmmede landskaber*. 2005

Kjeld Hansen: *Folk og Fortællinger fra det tabte land*, bind 2. Øerne. 2014.

Niels Ulrik Kampmann Hansen, f. 1948, cand. scient i botanik, zoologi, geografi og geologi, pensioneret gymnasielærer i biologi og naturgeografi.